

ՎԱՀԱԳՆ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ՀՈՈՍԻ ԲԵՆԵԴԻԿՏՈՍ ԺԵ. ՊԱՊԸ ԵՎ ՀԱՅՈՑ ՄԵԾ ԵՂԵՌՆԸ

Առաջին համաշխարհային պատրագմի տարիներին Օսմանյան Թուրքիայում հայ բնակչության նկատմամբ կազմակերպեցին անմարդկային ջարդեր եւ կոտորածներ, որոնք իրավաբանորեն բնորոշվում են որպես ցեղասպանություն: Դրանք նախապես կրում էին մասնակի ու տեղայնացված բնույթ եւ իրագործվում էին ծածուկ: Սակայն հետագայում, երբ եղեռնն առավել ծավալվեց եւ մեծ թափ ստացավ, չուրջ 1,5 մլն հայեր զոհ դարձան երիտթուրքական կառավարության իրականացրած արմենոցիդի քաղաքականությանը: Քչերին հաջողվեց մազապուրծ փրկվել ջարդերից եւ հաստատվելով աշխարհի տարբեր ծայրերում՝ իրենց գոյությունը պահպանել օտար միջավայրում: Կատարված ոճրագործություններին, հընթացս ժամանակի, իրազեկ դարձան Եվրոպայում եւ Ամերիկայում, ինչը համընդհանուր բողոքի ալիք բարձրացրեց Օսմանյան Թուրքիայի դեմ:

Հայոց ցեղասպանության նկատմամբ առանձնահատուկ եւ յուրատեսակ վերաբերմունք որդեգրեց Վատիկանը:

1914 թ. Հուլիսի պապ ընտրվեց Վատիկանի ամենազդեցիկ հոգեւորականներից մեկը՝ Բենեդիկտոս ԺԵ. քահանայապետը, որը մեծ ջանք ու եռանդ գործադրեց աշխարհում խաղաղության հաստատման եւ ժողովուրդների ազատագրության գործում¹: Շուտով նրա անունը Վատի-

¹ Բենեդիկտոս (Benoit) XV (1914-1922), Ջակոմո, մարկիզ դելլա Կիեզա: Ծնվել է 1854 թ. նոյեմբերի 21-ին Ջենովայի մերձակա Պեզի քաղաքում: Ուսումնասիրել է իրավագիտություն եւ աստվածաբանություն: Քահանայական աստիճան է ստացել 1878 թ., որից հետո դիվանագիտական ծառայության է անցել պապական դիվանում: 1907 թ. Պիոս Ժ. պապը նրան նշանակել է Բոլոնիայի արքեպիսկոպոս, իսկ 1914 թ. նա դարձել է կարդինալ: Պիոս Ժ. պապի մահից հետո, չնայած Առաջին աշխարհամարտի սկսվելուն, մասնակից 60 կարդինալների փակ ժողովի՝ կոնկլավի չորսօրյա քննարկումներից հետո պապ է ընտրվել կարդինալ դելլա Կիեզան, որն էլ ի պատիվ իր նշանավոր նախորդի՝ Բենեդիկտոս ԺԴ-ի ստացել է Բենեդիկտոս անունը: Նրա օրոք Վատիկանի պետական քարտուղար դարձավ նշանավոր

կանի պատմություն մեջ դրոշմվեց իբրեւ «Հռոմի խաղաղարար պապ»։ Եվ պատահական չէ, որ 2005-ին ընտրվելով՝ Ժողեֆ Ռատցինգերը, նախընտրեց Բենեդիկտոս անունը՝ ի պատիվ «խաղաղության առաքյալի»՝ Բենեդիկտոս ԺԵ. հայրապետի։

Հայտնի է, որ հայկական ջարդերի առնչությամբ, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գեորգ Ե.-ն 1915 թ. ապրիլի 7-ին նամակներով դիմել է ԱՄՆ նախագահ Վուդրո Վիլսոնին, Իտալիայի թագավոր Վիկտոր Էմմանուելին, Ռուսաստանի արտաքին գործերի նախարար Սերգեյ Սազոնովին, Անգլիայի թագավոր՝ Գեորգ Ե.-ին եւ Ֆրանսիայի նախագահ՝ Ռայմոն Պուանկարեն, որպեսզի նրանք ցույց տան «իւր[եանց] պաշտպանութիւնը Հայ ազգին՝ իրենց դեսպանների միջոցով չէզոք պետութեանց վրայ ազդելով առաջն առնելու Տաճկահայաստանում կատարուող անգթութիւնների, սխտեմաթիք կոտորածի եւ կազմակերպուած թուրք-քրտական ակերումների»²։

Չնայած Գեորգ Ե.-ն օգնության համար անմիջականորեն չէր դիմել, այնուամենայնիվ Վատիկանը, որպես չեզոք կողմ, Մեծ Եղեռնի տարիներին որոշակի քայլեր էր իրականացնում հայ ժողովրդին ոճրագործություններից փրկելու գործում։ Այդ շրջանում Կ.Պոլսում Վատիկանի առաքելական պատվիրակը արքեպիսկոպոս, մոնսենյոր՝ Անջելո Մարիա Դոլչին (Monseigneur Dolci) էր, որ ժամանակակիցների բնութագրմամբ «կատարեալ տիպար մ'էր մարդասիրութեան, ազնիւ եւ ազնուական»³։ Նա անընդհատ տեղեկություններ էր հաղորդում Վատիկան՝ Օսմանյան կայսրությունում կատարվող Մեծ դեպքերի առնչությամբ։

Հռոմում Ֆրանսիայի դեսպան Կամիլ Բարրերի՝ իր երկրի արտաքին գործերի նախարար Ռիբոյին ուղղված 1917 թ. ապրիլի 1-ի նամակից պարզվում է, որ Բաղդադի կարմեղոսյան կաթոլիկ միաբանության առաջնորդ Լուի դե Ժեզյուն եւ արքեպիսկոպոս Դրուրը Հռոմ կատարած իրենց այցելության ընթացքում տեսել էին Կ.Պոլսում գտնվող

իրավաբան, կարդինալ՝ Պեդրո Գասպարին։ Պատերազմի պատճառով պապի դիվանագիտական գործունեությունը խիստ սահմանափակ էր, բայց այդուհանդերձ 1918 թ. Պապը գործողության մեջ դրեց Կանոնական իրավունքի նոր օրինագիծը եւ Լեհաստանի անկախացումից հետո առաջիններից մեկը դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատեց եւ այլն։ Տե՛ս Ян Веруш Ковалский, Папы и правительство, М., 1991, с.219։

² 2. Մսրըլեան, Գեորգ ինգերորդ կաթողիկոսի հեռագիրը եւ դաշնակիցներու 1915-ի մայիսեան միացեալ յայտարարութիւնը, Հայկազեան հայագիտական հանդես, հտ. ԺԷ, Պէյրուք, 1997, էջ 117-125։

³ Դօքթ Կ. Յ., Թորգոմեան Յ., Յուշատետրէս, «Վէմ», Փարիզ, 1937, ապրիլ-յունիս, թիւ 2, էջ 48։

առաքելական պատվիրակ Դուլչիի մանրակրկիտ զեկուցագրերը, որոնք հանգամանալից տեղեկություններ էին հաղորդում Հայաստանում կատարվող կոտորածների մասին⁴:

Դուլչիի վիճակը բարդ էր նրանով, որ կոտորածի ենթարկվող հայությունը Օսմանյան Թուրքիայի արեւելյան նահանգներում էր՝ մայրաքաղաքից հարյուրավոր կիլոմետրեր այն կողմ⁵: Դրա համար Վատիկանի հրահանգով նա դիմում է գերմական եւ ավստրիական դեսպանատներին եւ Օսմանյան կառավարությանը՝ դադարեցնելու հայերի «բարաբարության հալածանքները»⁶: Սակայն անօգուտ, քանի որ վերջինիս ներկայացուցիչները կա՛մ սին խոստումներ էին տալիս, կա՛մ էլ հավաստիացնում, թե եղածից անտեղյակ են⁷:

Ըստ Թեոդիկի «Ամէնուն Տարեցոյցի» Բենեդիկտոս ԺԵ. հայկական կոտորածների առիթով սուլթանին դիմել է երեք անգամ⁸:

Հայոց ջարդերի եւ տեղահանությունների մասին ստացված լուրերը «խորունկ վիշտ» են պատճառում Բենեդիկտոս ԺԵ. պապին⁹: Նա Դուլչիի միջոցով իր բողոքի ձայնն է բարձրացնում եւ 1915 թ. հուլիսի 28-ին արդարություն եւ իրավունքի վրա հիմնված մի նամակ է ուղղում պատերազմող երկրների ժողովուրդներին եւ կառավարություններին, որը տպագրվում է Կ.Պոլսի պապական նվիրակության պաշտոնաթերթ՝ «Պիւլլըթէն տիւ Վիզարիա Աբոսթոլիքտը Գոսթանթինոպլ»-ում: Դիմելով Կ.Պոլսում Գերմանիայի եւ Ավստրիայի դեսպաններին ու Օսմանյան կառավարությանը, նա պահանջում է դադարեցնել ցանկացած բռնի արարք կամ ուժի գործադրություն ի հարս: Նա մտահոգ

⁴ Մեծ տերությունները, Օսմանյան կայսրությունը եւ հայերը ֆրանսիական արխիվներում (1914-1918), հ.1, աշխատասիրությամբ Արտուր Պելլերյանի, առաջաբանը՝ Ժան-Բատիստի Դյուրոզելի, ֆրանսերենից թարգմանեց Վարուժան Պողոսյանը, Երևան, 2005, էջ 463:

⁵ <https://news.am/arm/news/376814.html>

⁶ Դուլչիի վերաբերյալ կան նաեւ այլ գնահատականներ: Չավեն արքեպիսկոպոսը գտնում է, որ Դուլչին նախ չէր կարող սուլթանական պալատի հետ շփումներ ունենալ եւ ոչ էլ պապի նամակները սուլթանին փոխանցել եւ, որ եթե նույնիսկ արել է ապա այդ ամենն արել է իր վարկը շոտմուն բարձրացնելու, քան հայերին իրապես օգնելու նպատակով: Նա կարծում է, որ «իրականութեան մէջ Տուլչեն կաթոլիկութեան շահերէն զատ ոչ մէկ բանով կ'գրադէր, եւ Օսմ. կառավարութեան ըրած իր դիմումները անշուշտ յանուն կաթոլիկութեան էին»: Տես **Չավեն արքեպս.**, Պատրիարքական յուշերս. վաւերագիրներ եւ վկայութիւններ, Գահիրէ, 1947, էջ 159:

⁷ **Manoug J. Somakian**, Empires in Conflict: Armenia and the Great powers, 1895-1920, London-New York, 1995, p.91

⁸ **Թէոդիկ**, Ամէնուն Տարեցոյցը, 1916-1920 Ժ.-ԺԴ. դարի, Կ.Պոլիս, 1920, էջ 170-171:

⁹ **Manoug J. Somakian**, Empires in Conflict: Armenia and the Great powers 1895-1920, London - New York, p.91:

էր այն ժողովուրդներին համար, որոնք ավելի վտանգի էին ենթակա եւ պաշտպանութեան նվազ միջոցներ ունեին: Սակայն, միաժամանակ նա զգուշացնում էր, որ «Թող լաւ խորակշռուի՝ թէ ազգերը չեն մեռնիր: Նուաւտացած ու ճնշուած՝ իրենց պարտադրուած լուծին տակ դողա-հար, անոնք իրենց փոխվրէժը կը պատրաստեն եւ ռիսկալուծեան ու ատելութեան տխուր ժառանգութիւն կը փոխանցեն սերունդէ սերունդ: Ինչո՞ւ այս վայրկեանէն իսկ, հանդարտ խղճով մը չկշռադատել ժողովուրդներու իրաւունքներն ու արդար ցանկութիւնները... Թո՛ղ սիրով եղբայրացած ժողովուրդները... վերահաստատեն իրաւունքի գերիշխանութիւնը եւ վճռեն, այսուհետեւ ոչ եւս յանձնելու՝ իրենց վէճերու լուծումը յօշատու սուրբին, այլ առաւելապէս արդարութեան եւ իրաւունքի ողջամտութեան՝ ուսումնասիրուած հանդարտութեամբ եւ համակշռութեամբ»¹⁰: Կարճ ժամանակ անց պապի կոչը վերահրատարակվում է Կ. Պոլսի «Հիլալի Ահմեր» թերթի 1915 թ. սեպտեմբերի 15-ի համարում:

1915 թ. սեպտեմբերի 10-ին Հռոմի պապը հատուկ նամակով առաջին անգամ ուղղակիորեն դիմում է Օսմանյան Թուրքիայի սուլթան Մուհամմեդ Ռեշատ Ե.-ին՝ հայկական կոտորածները դադարեցնելու կոչով¹¹: Նա հավատացած էր, որ Զարդերն իրականացնում է ոչ թե կառավարութիւնը, այլ դրանք ներքին բախումների արդյունք են, ուստի եւ հորդորում էր քայլեր ձեռնարկել կոտորածներին վերջ տալու համար: Պապը համոզված էր, թե թուրքական իշխանութիւնները կամք եւ բարեգիտութիւն կը դրսեւորեն եւ կկանգնեցնեն չարադետ ոճիրը: «...Մեր հոգին սաստիկ կը ճմլուի տխրութենէ, երբ կը մտաբերենք արհաւիրքները սոսկալի պատերազմին, որուն կը մասնակցին Եւրոպայի մեծ Տէրութիւնները, ինչպէս նաեւ Ձեր Վեհափառութեան հզօր Կայսրութիւնը: Բայց, միեւնոյն ատեն կը լսենք, ամենամեծ տխրութեամբ, արձագանքը հառաջանքներուն ամբողջ ժողովուրդի մը, որ Օսմանեան ընդարձակ հողերուն վրայ՝ ենթարկուած է աննկարագրելի խոշտանգումներու: Հայ Ազգը արդէն իսկ տեսած է Զարդը իր շատ բազմաթիւ զաւակներուն եւ անոնցմէ աւելի բազմաթիւ ուրիշներու — որոնց մէջ կան շատ մը

¹⁰ «Տրապիզոնի թեմին վիճակաւոր Յովհաննէս արք. Նազլեանի յուշերը Մերձաւոր Արեւելքի 1914-1928 շրջանի քաղաքական-կրօնական դէպքերուն մասին», Ի. Լ. Պէյրուի-Լիբանան, 1960, էջ 589:

¹¹ Կէլի հանգամանորէն տէս ՅԱԱ, ֆ.450, ց.2, գ.129, թ.1-3, նաեւ Georges-Henri Ruysen SJ, La questione Armena, vol. IV, 1908-1925, Documenti dell' Archivio Segreto Vaticano (ASV) & dell' Archivio Storico della Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati (SS.RR.SS), Roma, 2015, p.96-98.

եկեղեցականներ եւ նոյնիսկ եպիսկոպոսներ — բանտարկութիւնը եւ տեղահանութիւնը: Հիմա կ'իմանանք թէ ամբողջ գիւղերու եւ քաղաքներու բնակչութիւններուն կը պարտադրուի թողուլ իրենց տուները, աներեւակայելի տաժանքներով եւ չարչարանքներով ուղղուելու համար դէպի արգելափակման հեռաւոր վայրեր, ուր անոնք կ'ենթարկուին ոչ միայն բարոյական անձկութեան, այլ նաեւ ամենէն սոսկալի նիւթական թշուառութեան եւ անօթութեան տանջանքին: Կը խորհինք, Վեհափա՛ռ, թէ այս ծայրայեղութիւնները կը կատարուին Ձերդ Վեհափառութեան կամքին հակառակ: Ուստի, վստահութեամբ կը դիմենք Ձերդ Վեհափառութեան եւ ջերմապէս կը թախանձենք որ Ձեր վեհանձնութեամբ գթաք ժողովուրդի մը վրայ եւ միջամտէք անոր ի նպաստ, որովհետեւ իր կրօնքին ուժովն իսկ, ան կը մղուի Ձերդ Վեհափառութեան հաւատարիմ հպատակը մնալու»¹²:

1915 թ հոկտեմբերի 5-ին Դուլչին պապի ստորագրութեամբ ձեռագիր նամակը հանձնում է Բարձր դռան քաղաքական գործերի տնօրէնին՝ այն սուլթան Մուհամմեդ Ե-ին փոխանցելու համար¹³: Այդ մասին «The New York Times»-ն իր 1915 թ. հոկտեմբերի 11-ի համարում հաղորդում է, որ Կ.Պոլսի առաքելական նվիրակ Դուլչիի 1915 թ. հոկտեմբերի 10-ի տեղեկութիւնները համաձայն Բենեդիկտոս պապը հայկական կոտորածների եւ «դժբախտ հայ ժողովուրդի» կապակցութեամբ ինքնագիր նամակ է ուղարկել սուլթանին¹⁴:

Սակայն նամակի փոխանցումն այնքան էլ հեշտ չէր: Այդ հարցում Դուլչիին օժանդակում է Կ. Պոլսի գերմանական դեսպան Վանգենհայմը: Գերմանիայի Արտաքին գործերի նախարարութիւնն ուղարկած 1915 թ. հոկտեմբերի 13-ի հեռագրում նա հայտնում էր, որ պապը սուլթանին է ուղարկել մի ձեռագիր գրութիւն, որը Կոլրիան պրելատ Դուլչին պետք է հանձնէր ընդունելութեան ժամանակ: «Սակայն, քանի որ պապը 1915 թ. հուլիսի 26-ին քննադատել էր սուլթանին եւ, քանի դեռ չէին

¹² «Տրապիզոնի թեմին», Էջ 589: Յմմտ. «Հայոց ցեղասպանություն. Աշխարհի պետությունները, ազգային խորհրդարանները եւ միջազգային կազմակերպությունները դատապարտում են եւ ճանաչում» (յուրօրինակ ժողովածու), կազմ., պատ. խմբագիր եւ առաջաբանի հեղինակ Լ. Բարսեղյան, Երեւան, 2005, Էջ 548:

¹³ Ավելի հանգամանորէն տե՛ս ՀԱՄ, ֆ.450, ց.2, գ.129, թ.4-5 նաեւ Georges-Henri Ruysen SJ, La questione Armena, vol. IV, 1908-1925, Documenti dell' Archivio Segreto Vaticano (ASV) & dell' Archivio Storico della Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati (SS.RR.SS), p.117.

¹⁴ ՀԱՄ, ֆ.450, ց.2, գ.129, թ.6-13, նաեւ Richard Diran Kloian, The Armenian Genocide, News accounts from the American Press (1915-1922), Berkeley, California, 1981, p. 71.

վերականգնվել երկու կողմերի դիվանագիտական հարաբերությունները, պրելատը չէր կարող արժանանալ սուլթանի պաշտոնական ընդունելութ-
յանը: «Դուլչիի խնդրանքով ես Մեծ վեզիրին հասկացրի, որ հենց Պապի
գրությունը Բ. դռանը հնարավորություն է ընձեռում իր պատասխանում
ներկայացնել թուրքական տեսակետը Հայկական հարցում: Սուլթանի
կողմից պատգամավորի պաշտոնական ընդունելությունն ամենուրեք
այն տպավորությունը կառաջացնի, թե իբր դիվանագիտական հարաբե-
րությունները պատրաստվում են վերականգնվել, կամ արդեն իսկ վերա-
կանգնվել են: Մեծ վեզիրը համոզվեց եւ հույս հայնտեց, որ ընդունե-
լությունը կկայանա»¹⁵:

Սակայն երբ մեծ վեզիրը տեղեկանում է, որ պապի նամակը գրված
է ի պաշտպանություն հայերի, հայտնում է, որ այն «աննպաստ տպաւո-
րութիւն պիտի ձգէր կառավարութեան վրայ», քանի որ, ըստ միջազգա-
յին օրենքի, ոչ մի երկիր իրավունք չունի միջամտելու որեւէ այլ երկրի՝
Օսմանյան Թուրքիայի ներքին գործերին: Իթիբհատական ղեկավարները
դառնությամբ իրենց բողոքն են արտահայտում Դուլչիին՝ պապի նամա-
կի հանձնման կապակցությամբ¹⁶, ասելով, թե հայկական ջարդերի վե-
րաբերյալ տեղեկությունները սխալ, կամ բավականին ուռճացված են,
եւ հայտնում են, որ բավականին դժվար է վերահսկել ողջ Անատոլիա-
յի տարածքը: Սակայն, միաժամանակ, նրանք տարտամ խոստումներ են
տալիս հետագայում իրավիճակը շտկելու վերաբերյալ: Այդ սին հավաս-
տիացումներին ի պատասխան Դուլչին հայտնում է, որ հայերի դեմ կի-
րառված բարբարոսությունների մանրամասները դուրս են եկել կայս-
րության սահմաններից, եւ որ պապն անտարբեր չէր կարող մնալ այդ
ոճիրների նկատմամբ¹⁷: Սրան ի պատասխան, վեզիրը պատճառաբանում
է, որ կատարվածը կրում էր զուտ պաշտպանական բնույթ եւ նպատակ
ունեն «ճզմելու համար հայոց դաւադրութիւնը», որը կարող էր վտան-
գել Օսմանյան կայսրության անվտանգությունը եւ կայունությունը¹⁸:

¹⁵ «Գերմանիան եւ Հայաստանը 1914-1918 թթ.», դիվանագիտական փաստաթղթերի
ժողովածու, հատոր I, հրատարակություն եւ ներածությունը Դուլտոր Յոհաննես
Լեփսիուսի, թարգմանությունը գերմաներենից՝ Վալենտինա Մինայանի, Երեւան,
2006, էջ 305:

¹⁶ Պապի նամակի լատիներեն տարբերակը Դուլչին անձամբ հանձնել է Տրապիզոնի
թեմի վիճակավոր Յովհաննես արք. Նազյանին. տե՛ս Տրապիզոնի թեմին ...», էջ 44:

¹⁷ Manoug J. Somakian, Empires in Conflict: Armenia and the Great powers 1895-1920,
p.91:

¹⁸ Richard Diran Kloian, The Armenian Genocide, News accounts from the American
Press (1915-1922), Barkeley, California, 1981, p. 71.

Որպես երախտագիտություն նշան, 1915 թ. հոկտեմբերի 21-ին «Նյու Յորք Թայմս» թերթում հրատարակվում է հոկտեմբերի 20-ին Հոռմից ստացված այն տեղեկատվությունը, որ հայոց պատրիարք Զավեն արք. Տեր-Եղիայանը շնորհակալություն էր հայտնում Հռոմի պապին՝ հայերի հանդեպ ցուցաբերած հոգատար վերաբերմունքի համար¹⁹: Այդ մասին դոկտոր Վ. Թորգոմյանն իր հուշերում գրում է, թե պատրիարքն իրեն խնդրել էր, որ «Պապական Նուիրակ Մոնսէնէօր Տոլչիին երթայի եւ իր կողմէ խորին շնորհակալութիւններ յայտնէի՝ այն նիւթական եւ բարոյական մեծ հոգածութեան ու օժանդակութիւններուն համար, զորս Սրբազան Պապը (Benoit XV) իր միջոցաւ կը մատուցանէր տարագիր Հայերուն... Մոնսէնէօր Տոլչի շատ գոհ մնաց մեր Պատրիարքին այս խիստ գովելի փափկանկատութենէն, եւ իմ այցելութեանս յաջորդ օրը Պատրիարքին ղրկեց Կարնոյ Ֆրանսական հիւպատոսարանին առաջին թարգման Պ. Սրապեանը՝ շնորհակալ ըլլալու, եւ այնուհետեւ Տոլչիի մօտ իմ այցելութիւններ եղան յաճախակի»²⁰:

Վատիկանին տեղեկություններ հաղորդողներից մեկը՝ Կ. Պոլսի Հայոց պատրիարքն էր, որ Վ. Թորգոմյանի միջոցով տեղեկագրեր էր ուղարկում Դոլչիին: «...Մինչեւ իսկ նամակ գրեցի Հռոմի Պապին, սակայն այս բանը ըրի ըստ առածին թէ... «խեղդուող մարդը օձին ալ կը փաթթուի», այսինքն առանց հաւատալու թէ անկէ օգուտ պիտի ունենամ: Բոլոր իր ուղած տեղեկագրերները կը ղրկէի...»²¹:

Հայերին օգնելու նպատակով Վատիկանը որոշում է խնդրել Թուրքիայի դաշնակից Ավստրո-Հունգարիայի միջնորդությունը: Վատիկանի նվիրակ Սկապինելլին հոկտեմբերի 23-ին Վիեննայում այցելում է Ավստրո-Հունգարիայի Արտաքին գործերի նախարար Բուրիանին, որը գաղտնի հաղորդում է նվիրակին, որ «մեր միջնորդությունից մեծ հաջողություն չի ակնկալվում, որովհետեւ Թուրքական կողմը անընդհատ նշում է, որ հայերը քաղաքականապես անհուսալի են եւ իրենց խղճի վրա ունեն բազմաթիվ հարձակումներ տեղի թուրք խաղաղ բնակիչների վրա, մինչդեռ մյուս կողմից, Թուրքական կառավարությունը

¹⁹ Richard Diran Kloian, The Armenian Genocide, News accounts from the American Press (1915-1922), p.71.

²⁰ Դօքթ Վ.Յ., Թորգոմեան Յ., Յուշատետրէս, «ՎԷՄ», Փարիզ, 1937թ., ապրիլ-հունիս, թիւ 2, էջ 47-48:

²¹ Զաւէն արքեպս., Պատրիարքական յուշերս. վաւերագիրներ եւ վկայութիւններ, Գահիրէ, 1947, էջ 158:

ժխտում է, որ հայ ժողովրդի հանդեպ որեւէ սիստեմատիկ բռնություն է դիմել»²²:

Մուհամմեդ Ռեշատ Ե. սուլթանը Բենեդիկտոս ԺԵ.-ի սուլյն նամակներին պաշտոնապես պատասխանել է միայն նոյեմբերի 10-ին²³ եւ չեչտել, որ նրան հասած տեղեկությունները «չեն համապատասխանում իրականությանը», եւ թե հայերը թշնամական երկրների դրդմամբ պատերազմական իրավիճակը չահագործել են հեղափոխական շարժում սկսելու համար: Նա ավելացնում է նաեւ, որ ամբողջ Անատոլիայով մեկ հայերն իբր ընդհանուր «ապստամբություն» են բարձրացրել, որով վտանգել են Օսմանյան իշխանության կայունությունը: Նա իր խոսքը եզրափակում է՝ ասելով, թե մինչ այդ ինքը հայերի նկատմամբ «հայրական» հոգածություն է դրսևորել առանց ազգային եւ կրոնական խտրականություն²⁴:

Սուլթանի պատասխանից պարզ երեւում էր, որ այդ ամենն իրականությանը չէր համապատասխանում: Պապը Կ.Պոլսում գտնվող իր նվիրակի միջոցով կապեր է հաստատում կաթոլիկ ինչպես եւ քույր եկեղեցիների այլեւայլ ներկայացուցիչների հետ, որոնք տեղյակ էին երկրի ներսում կատարվող անցուղարձին եւ իրականցավող ջարդերին: Դուլչին Վատիկանին տեղեկացնում է, որ հայերը ոչ մի «հեղափոխություն» էլ չեն կազմակերպել²⁵:

Արդյունքում, Բենեդիկտոս ԺԵ.-ի նամակն իր նպատակին չձառայեց, քանի որ այն տեղ հասավ միայն Մեծ Եղեռնի ավարտական փուլում: Կոտորածներից չփրկվեցին ոչ միայն առաքելադավան, այլեւ խաբերդի, Տիգրանակերտի, Թոքատի, Սվազի, Մարդինի կաթոլիկ հայերը: Մինչ այդ Դուլչին հանձնարարել էր հուլյն կաթոլիկ եպիկոպոս Ժոզեֆ Դոոմանիին, որն իր աքսորի վերջին երկու տարիներն անց էր կացնում Թոքատում, հոգ տանել Թոքատ-Սվազի հայ կաթոլիկական համայնքի համար²⁶: Թուրքիայում իտալահպատակների պաշտպանության

²² Ա. Օհանջանյան, 1915 թվական. անհերքելի վկայություններ (Ավստրիական վավերագրերը հայոց ցեղասպանության մասին), Երեւան, 1997, էջ 105:

²³ Ignatius Peter XVI Batanian – armenian catholic patriarch, The Armenian Tragedy. (50th anniversary of the Massacres), 1915-1965, [Rome, 1965], p. 32, նաեւ Georges-Henri Ruysse SJ, La questione Armena, vol. IV, 1908-1925, Documenti dell' Archivio Segreto Vaticano (ASV) & dell' Archivio Storico della Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati (SS.RR.SS), p. 141-142.

²⁴ Manoug J. Somakian, Empires in Conflict: Armenia and the Great Powers 1895-1920, էջ 92.

²⁵ Այն, էջ 93.

²⁶ Ignatius Peter XVI Batanian – armenian catholic patriarch, The Armenian Tragedy. (50th anniversary of the Massacres), 1915-1965, p. 32.

Հանձնակատար Տալիանին Կ. Պոլսից Իտալիայի արտաքին գործերի նախարար Սոննինոյին ուղղված 1915 թ. օգոստոսի 31-ի իր թիվ 3942/789 հեռագրում տեղեկացնում էր, որ չնայած Դուլչին շարունակաբար բողոքել էր ի պաշտպանություն հատկապես կաթոլիկ հայերի, որոնք Կ. Պոլսի Հայոց պատրիարքի հավաստման օրինապահ օսմանահպատակներ էին, եւ նույնիսկ հեռու էին իրենց մայրենի լեզվից, եւ չնայած Բ. դուռը վստահեցրել էր, որ ոչ մի կաթոլիկ հայի չեն դիպչի, այնուամենայնիվ, նրանք եւս ենթարկվել են հալածանքների ու բռնությունների²⁷: Ըստ Հ. արք. Նազլյանի վկայության հայ կաթոլիկ հոգեւորականներից սպանվեցին 9 եպիսկոպոսներ (որոնցից 4-ը՝ տարագրության մեջ), 140 քահանաներ եւ 40 մայրապետեր²⁸: Հայկական ջարդերի մասին Վատիկան հաղորդած Դուլչիի տեղեկատվությունները եւ պապական նամակները «շատ դառն եւ անմարսելի դեղահաբ» եղան եւ բավական ծանր անդրադարձ ունենցան թուրքական կառավարության միջազգային հեղինակության վրա²⁹:

Դուլչին մեծ դեր է խաղում նաեւ տարագիր հայ կաթոլիկներին աջակցելու առումով: Բանն այն էր, որ արտաքին աղբյուրներից աքսորյալներն ուղղվող օժանդակությունը հույժ սահմանափակ էր ու անբավարար նրանց կարիքներն ամբողջովին հոգալու համար: Կոնիայի երկաթուղային կայարանի մոտ՝ բաց երկնքի տակ, համակենտրոնացվել էր մոտ 50 000 աքսորյալ: Սովամահությունից փրկվելու համար նրանք իրենց դեռատի աղջիկներին քսան պիստոլով վաճառում էին մոլսուկմաններին: Օգնությունը սուղ էր, մրցակցությունը՝ կատաղի: Շուտով կաթոլիկ հայ աքսորյալներն սկսեցին տրտնջալ, բողոքական միսիոներների խտրական վերաբերմունքից, ինչն առկա էր թե՛ 1915, թե՛ 1916 թթ., եւ որի պատճառով կաթոլիկ հայերից շատերը լքված էին զգույն իրենց եկեղեցուց, եւ անգամ կեղծում էին իրենց կրոնական պատկանելությունը: Հուսահատ կաթոլիկ քահանաներն աղերսում էին Կ. Պոլսի Հայ կաթոլիկ պատրիարքարանին ավելի շատ օգնություն ուղարկել եւ դիմել

²⁷ Իտալիայի արտաքին գործերի նախարարության պատմական-դիվանագիտական արխիվի վավերագրերը հայկական հարցի մասին, 1913-1923 թթ., հատոր Ա, 1913-1917, նյութը հավաքեց, կազմեց, թարգմանեց, առաջաբանը գրեց եւ հրատարակության պատրաստեց՝ Արամայիս Բալոյանը, Երեւան, 2008, էջ 169:

²⁸ Տրապիզոնի թեմին վիճակաւոր Յովհաննէս արք. Նազլեանի յուշերը Մերձաւոր արեւելքի 1914-1928 շրջանի քաղաքական-կրօնական դեպքերուն մասին, հ. I, էջ 27-28:

²⁹ Manoug J. Somakian, Empires in Conflict: Armenia and the Great powers 1895-1920, էջ 93.

Կ.Պոլսում ԱՄՆ-ի դեսպան Հենրի Մորգենթաուսին: Այդ նպատակով Անճելո Մարիա Դոլչին հանդիպում է դեսպան Մորգենթաուսին, որն էլ խոստանում է ապահովել օգնության հավասարաչափ բաշխումը: Դոլչին սակայն թերահավատ էր³⁰: Կաթոլիկ որոշ քահանաներ նույնիսկ առաջարկեցին օգնությունն առանձնացնել ըստ կրոնական պատկանելության: Այս կերպ կաթոլիկ կղերն ամբողջությամբ հսկում էր դավանակից աքսորյալ հայերին հասցվող օգնությունը: Վկայություններ կան, որ աքսորյալներից ոմանք որոշ տեղեկություններ ունեին օգնության ընթացակարգի մասին եւ իրենց եկեղեցականների միջոցով փորձում էին վերաբաշխել այն:

Դոլչիից հետո Առաքելական աթոռի մեկ այլ նվիրակ՝ մոնսենյոր Սկապինելլին, այցելում է Ավստրո-Հունգարիայի Արտգործնախարարություն, Բենեդիկտոս պապի հանձնարարությամբ զրուցում հայերի վիճակի մասին եւ խնդրում, որ Ավստրո-Հունգարական կառավարությունը եւս իր ձայնը Կ.Պոլսում բարձրացնի: Հիմք ընդունելով հայկական շրջաններից վերադարձած հոգեւոր անձանց վկայությունները՝ Սկապինելլին մատնանշում է, որ «հայերը իրենց բնաջնջմանն են ընդառաջում, որ թուրքերի ներկայիս գործելակերպը շատ ավելի դաժան է եղել քան այն համիդյան ժամանակ էր եւ, որ դրա հետեւանքով արդեն մեկ միլիոն հայ է զոհվել»³¹:

Ջրավարարվելով սուլթանի տված պատասխանով՝ Բենեդիկտոս ԺԵ. պապը, 1915 թ. դեկտեմբերի 6-ին Վատիկանում հրավիրված ծիրանավորների (կարդինալների եկեղեցական ժողովի)՝ Կոնստանտնուպոլսի ընթացքում հայտարարում է, որ չնայած վերջին 16 ամիսների ընթացքում խաղաղության փափագին եւ աղերսագրին, պատերազմը շարունակվում է, եւ նույն ժամանակ անբախտ հայ ժողովուրդը գրեթե ամբողջությամբ բնաջնջվում է. «Տասնութեամիս յետոյ, հակառակ շեղակուտակ այնքան աղեխարշ աւերակներու, հակառակ հոգիներու մէջ օրէ օր աճող խաղաղութեան փափաքին, հակառակ խաղաղութիւն հայցելու համար այնչափ ընտանիքներու արտասուախառն աղօթքներուն, թէպէտեւ մենք ալ խաղաղութիւնը փութացնելու եւ անհամաձայնութիւնները հարթելու

³⁰ Զ. Կայգեր, համահեղինակներ՝ Լութեր եւ Նենսի Էսթրյաններ, Դեյր Էլ Չորի խաչուղիներում. մահ, վերապրում եւ ընդհատակյա մարդասիրական դիմադրություն 3այեպում 1915-1917 թթ., Երեւան, 2015, էջ 27:

³¹ Ավստրո-Հունգարիայի դիվանագետների հաղորդագրությունները հայոց ցեղասպանության մասին (1915-1918 թթ.) (վավերագրերի ժողովածու), կազմող եւ առաջաբանի հեղինակ՝ Արտեմ Օհանջանյան, գերմ. թարգմանեց՝ Վառլամ Մարտիրոսյանը, Երեւան, 2004, էջ 73:

բնոյթ ունեցող ոեւէ ջանք չխնայեցինք, դեռ կը շարունակէ, սակայն, այս ահաւոր պատերազմը ցամաքի եւ ծովի վրայ. Եւ ահա, միեւնոյն ատեն դժբախտ Հայերը, որ գրեթէ կոտորուած են ամբողջովին»³²:

1916 թ. սկզբներին Դուլչին դիմում է Կ.Պոլսի պատրիարք Զավեն արքեպիսկոպոսին եւ առաջարկում ազգային խնդիրների արծածման համար մի նամակ պատրաստել պապի անունով, որտեղ որպէս միջնորդ նախատեսվում էր Դուլչիի թեկնածութիւնը³³: Մինչ այդ՝ 1915 թ. նոյեմբերի վերջերին, պատրիարքը Ֆրանսերենով գրված հատուկ նամակով իր շնորհակալութիւնն էր հայտնել պապին՝ հայ տարագիրների նկատմամբ ցուցաբերած հոգածութիւն համար³⁴:

Որոշ ժամանակ անց՝ 1917 թ. օգոստոսի 7-ին, Բենդեկտոս ԺԵ. պապը դիմեց առաջին համաշխարհային պատերազմի մասնակից տերութիւններին՝ խաղաղութիւն վերահաստատման կոչով, որում արծարծված հինգ պայմաններից էին, հայերի, բալկանյան ժողովուրդների խնդիրները եւ Բոլոնիայի նախկին թագավորութիւն տարածքային հարցերը: Ուղերձում առանձնակի շեշտված էր հայութիւն գանգամանքը, մի ժողովրդի, որ պատերազմի ընթացքում հատկապէս մեծ կորուստներ եւ տառապանք էր կրել: «Ուղղամտութեան եւ արդարասիրութեան միեւնոյն ոգին պիտի կարգադրէ բոլոր ուրիշ հողային եւ քաղաքական խնդիրները, այսինքն՝ Հայաստանին վերահաստատման, Պալքանեան պետութեանց, Բոլոնիոյ նախկին թագաւորութեան մաս կազմող երկիրներու վերաբերեալ հարցերը, որոնց պատմական տոհմիկ աւանդութիւնները եւ մասնաւորապէս ներկայ պատերազմին ընթացքին անոնց կրած տառապանքները պէտք են իրաւամբ իրենց վրայ հրաւիրել ազգերու համակրութիւնը»³⁵:

Ինչպէս Զ. Մսրըլյանն է նշում, եթե մինչ այդ Բենեդիկտոս ԺԵ. պապի նախկին դիմումները կրում էին զուտ մարդասիրական բնույթ, ապա, այս դիմումը, պատերազմական ելքի դեռեւս անորոշ այդ շրջանում, քաղաքական յուրատեսակ մի կոչ էր Հայոց պետականութիւն վերականգնման առումով³⁶:

³² Տրապիզոնի թեմին վիճակաւոր Յովհաննէս արք. Նազլեանի յուշերը Մերձաւոր Արեւելքի 1914-1928 շրջանի քաղաքական-կրօնական դէպքերուն մասին, էջ 45:

³³ ԶԱԼԷՆ արքեպս., Պատրիարքական յուշերս. վաւերագիրներ եւ վկայութիւններ, էջ 158:

³⁴ Դօքթ Վ. Յ., Թորգոմեան Յ., Յուշատետրէս, «ՎԷՄ», Փարիզ, 1937թ., ապրիլ-հունիս, թիւ 2, էջ 49:

³⁵ Լ. Վարդան, Ժամանակագրութիւն հայկական տասնհինգի. 1915-1923, Պեյրուք, 1975, էջ 143:

³⁶ Զ. Մսրըլեան, Հայոց ցեղասպանութենէն առաջ եւ ետք, Անթիլիաս, 2011, էջ 54:

Իտալիայի սենատի անդամ Գրիսփոլթին պապի խաղաղասիրական այս ձեռնարկները կոչել է «բարեսիրության համայնագիտարան» եւ այն ամփոփել է 14 կետերի մեջ, որից 9-րդը նվիրված էր հայերին: Այդ մասին նշվում է. «9. - Դիմումներ, ազատելու համար հայերը, Թուրքիոյ կողմէ իրենց դէմ ձեռք առնուած անգութ միջոցներէն»³⁷:

Հայերի վիճակը առավել ծանրացավ, երբ 1918 թ. մարտի 3-ին կնքվեց Բրեստ-Լիտովսկի պայմանագիրը, որի 4-րդ հոդվածով ռուսական զորագնդերը պարտավորվում էին դուրս գալ ոչ միայն Արեւմտյան Հայաստանից, այլեւ Արդահանից, Կարսից եւ Բաթումից: Հասկանալի է, որ նման քաղաքականությունը նոր ջարդերի առիթ կարող էր հանդիսանալ:

Այդ իսկ պատճառով Հռոմում բնակվող հայ կաթողիկոսների խումբը խնդրագիր է ուղղում Բենեդիկտոս ԺԵ. պապին հայերի փրկության աղերսով: Իր հերթին Հայոց Ազգային պատվիրակության նախագահ Պողոս Նուբար փաշան, դիմելով Վատիկանի պետական քարտուղար կարդինալ Գասպարին, եւս խնդրում է օգնություն ցուցաբերել՝ հայտնելով, որ միայն պապը կարող է իր ազդեցիկ քայլերով ճնշում գործադրել Թուրքական կառավարության վրա եւ հայերին ազատել վերջնական բնաջնջումից³⁸:

Բենեդիկտոսի արձագանքը չի ուշանում: Բրեստ-Լիտովսկի պայմանագրից անմիջապես հետո նա 1918 թ. մարտի 12-ին իր երկրորդ նամակն է հղում սուլթան Մուհամմեդ Ե.-ին եւ խնդրում Բրեստ-Լիտովսկի պայմանագրով Թուրքիային անցած տարածքներում հաստատված հայերի նկատմամբ դրսեւորել բարեգութ եւ հոգատար վերաբերմունք³⁹:

1918 թ. ապրիլի 8-ին մոնսենյոր Անջելո Դուլչին տեսակցում է Օսմանյան Թուրքիայի Արտաքին գործերի նախարար Ահմեդ Նեսիմի բեյին, խորհրդակցում է սուլթանի հետ հանդիպում կազմակերպելու վերաբերյալ, որպեսզի վերջինիս հանձնվի պապական երկրորդ նամակը: Սակայն նրան տեղեկացնում են, որ սուլթանը վատառողջ է, եւ

³⁷ Տրապիզոնի թեմին վիճակաւոր Յովհաննէս արք. Նազլեանի յուշերը Մերձաւոր Արեւելքի 1914-1928 շրջանի քաղաքական-կրօնական դէպքերուն մասին, 1960, էջ 601:

³⁸ Georges-Henri Ruysen SJ, La questione Armena, vol. IV, 1908-1925, Documenti dell' Archivio Segreto Vaticano (ASV) & dell' Archivio Storico della Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati (SS.RR.SS), p.397-398 նաեւ Manoug J. Somakian, Empires in Conflict: Armenia and the Great powers 1895-1920, p.199.

³⁹ Les Memoires de Mgr. Jean Naslian, eveque de Trabizonde, sue les e'v'e'nements politico-religieux en proche-orient de 1914 à 1928, II volume, Vienne, 1955, pp. 942-943.

նախարարն առաջարկում է անձամբ նամակը փոխանցել սուլթանին: Սակայն Դուլչին մերժում է այդ առաջարկը: Հանդիպումների ժամանակ Վատիկանի դեսպանը հասկանում է, որ թուրքական իշխանությունները չեն ցանկանում ընդունելություն կազմակերպել, որպեսզի արտասահմանյան մամուլին ավելորդ անգամ առիթ չտան խոսելու հայկական կոտորածների մասին⁴⁰:

Սուլթանը 1918 թ. մայիսի 15-ին գրած իր պատասխան նամակում պապին հուսադրում է, որ Օսմանյան կայսրության հավատարիմ բոլոր հպատակները, այդ թվում եւ հայերը, պիտի շարունակեն վայելել Բարձր դռան «հայրական պաշտպանությունը», եւ խաղաղ բարգավաճումը⁴¹: Սակայն դրանք ընդամենը կեղծ խոսքեր էին:

Բենեդիկտոս ԺԵ. պապն արժանի հոգածություն է հանդես բերել նաեւ Եղեռնից տուժած հայության հանդեպ: Նա 1918 թ. Կ.Պոլսի Փերիքեո թաղամասում բացել է «Բենեդիկտոս ԺԵ» անունը կրող հայկական որբանոցը եւ այն հանձնել Մխիթարյան միաբանության վարչությունը:

Սկզբնական շրջանում՝ որբանոց-վարժարանի աշխատանքները գլխավորել է հայ ժողովրդի նվիրյալ բարեկամ Անջելո Դուլչին, ապա Մխիթարյան միաբանության անդամ՝ Հակոբ Վ. Տիրոյանը: Սրբազան քահանայապետը որբերին նվիրել է ծովային զինվորի համազգեստ՝ հատուկ գլխարկով եւ կոշիկով, բրդե անկողին, մահճակալ եւ սնունդ:

Ի դեպ, այդ շրջանում նորից հայ ժողովրդին մեծ ծառայություններ է մատուցում Կ.Պոլսի պապական նվիրակ Անջելո Դուլչին, ում ջանքերի շնորհիվ 1918 թ գարնանը կանխվում է նախ Գաղատիայի հայ բնակչության, ապա պոլսահայերին աքսորելու երիտթուրքերի «ճիւղալային» ծրագիրը⁴²: Այդ մասին Գերմանիայի նորանշանակ դեսպան Բեռնստորֆն Արտաքին գործերի նախարարությունն ուղղված 1918 թ. մարտի 13-ի իր հեռագրում նշում է. «Մոնսենիոր Դուլչին ինձ հայտնեց, որ Պապը իրեն հանձնարարել է այստեղի կառավարության մեջ գործել ի պաշտպանության հայերի: Բոլոր հայերի շրջանում մեծ հուզմունք է տիրում, քանի որ նրանք վախենում են թուրքերի կողմից սպասվող համատարած ճնշից միջոցառումներից: Ես իսկույն հեռագրեցի Բուխարեստ, պարոն պետական քարտուղարին այդ մասին Մեծ վեզիրի հետ խոսելու

⁴⁰ Manoug J. Somakian, նշվ. աշխ., էջ 201.

⁴¹ Անդ, էջ 200:

⁴² ԹԷՌՈՂԻԿ, Ամենուն Տաքեցոյցը, 1916-1920 Ժ-ԺԴ դարի, Կ.Պոլիս, 1920, էջ 170:

խնդրանքով: Առանց Թալեաթ փաշայի այստեղ ոչինչ անել հնարավոր չէ: Մեծ վեզիրին պետք է համոզել, որ հենց հիմա, Ռուսաստանի հետ հաշտության պայմանագիր կնքելուց եւ էրզրումը վերցնելուց հետո, հրապարակվի խոստացված ներումը»⁴³:

Սեւրի պայմանագրի վավերացումից երկու ամիս առաջ Փարիզի խաղաղության վեհաժողովի հայկական պատվիրակության նախագահ Պողոս Նուբար փաշան 1920 թ. հունիսի 6-ին նամակով դիմեց Բենեդիկտոս ԺԵ. պապին, որ հայության վերապրող մնացորդները փրկվեն վերահաս բնաջնջումից եւ նյութական օժանդակություն ստանան մեծ տերությունների կողմից: Նամակում մասնավորապես նշվում է. «Հայ դատի անորոշ ճակատագիրը, որը եղել է եւ անշուշտ շարունակում է մնալ Ձերդ սրբության հոգատարության կենտրոնում, ինձ պատիվ եւ հնարավորություն է ընձեռում խոնարհաբար արտահայտելու Ձերդ Սրբության Սրբազան գահի նկատմամբ հայ ազգի հարգանքը... Թուրքական կառավարության եւ ժողովրդի կողմից Հայաստանի նկատմամբ կատարված անվերահսկելի հալածքները իրական հանցագործություն են մարդկության դեմ, որի համար համաշխարհային արդարադատությունը պահանջում է անաչառ հատուցում... Ես դիմում եմ Ձերդ Սրբությանը... որպեսզի արդյունավետ օգտագործեք Ձեր իշխանությունը ոչնչացման վտանգը վերացնելու համար, որը սպառնում է ողջ մնացած հայերին... եւ խնդրել քաղաքակիրթ աշխարհից բարոյական եւ նյութական օժանդակություն... ապահովելով նրանց տարածքային, քաղաքացիական եւ ֆինանսական իրավունքները»⁴⁴:

Նախատեսվում էր, որ Տրապիզոնի հայ կաթողիկ համայնքի սպասավոր՝ Հովհաննես արք. Նազլյանը պապին պիտի ներկայացներ հայկական հարցի լուծման Ազգային պատվիրակության պատկերացումները⁴⁵: Սակայն նախատեսվող ծրագրերը մնում են կիսատ, քանի որ 1922 թ. մահանում է պապը: Այդ առիթով խաղաղության վեհաժողովին հայկական պատվիրակության 1922 թ. հունվարի 22-ի ցավակցական հեռագրում Բենեդիկտոս ԺԵ. պապը ներկայացվում է որպես «հայոց բարերար եւ պաշտպան»⁴⁶, իսկ կարճ ժամանակ անց հայ համայնքը Ստամբուլում կանգնեցրեց բրոնզաձուլ մի արձան՝ «Բենեդիկտոս XV մարդկանց

⁴³ Գերմանիան եւ Հայաստանը 1914-1918, դիվանագիտական փաստաթղթերի ժողովածու, հատոր II, էջ 182:

⁴⁴ Ignatius Peter XVI Batanian, The Armenian Tragedy. p. 33.

⁴⁵ Անդ, էջ 33-34:

⁴⁶ Անդ, էջ 34: Նկատենք, որ համացանցում շրջանառվում է արձանի կանգնեցման այլ թվական, համաձայն որի դուրս է գալիս, թե այն հաստատվել է դեռեւս կենդանության օրոք՝ <http://cantate-domino.blogspot.com/2006/09/holy-spirit-cathedral-turkey.html>:

բարերար, առանց ազգային եւ կրոնական խտրականության ի նշան երախտագիտության» մակագրությամբ⁴⁷:

Այսպիսով, Վատիկանի ջանքերը հայոց ցեղասպանությունը կանխելու գործում առավել տեսանելի են նրա միայնության համապատկերում, քանի որ արեւմտյան գերտերություններն այն ժամանակ ավելի շատ մտահոգված էին իրենց ռազմավարական ջանքերով, քան հավատակից եղբայրների ճակատագրով:

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются действия Ватикана и самого Папы Бенедикта XV в годы Геноцида армян. Используя архивные материалы, публикации и исследования в области истории Католической Церкви и европейской политики XX века, автор излагает детальную картину событий 1914-1922 годов, подчеркивается, что с самого начала военных действий Ватикан и Папа Бенедикт XV в частности решительно осуждали массовую резню армян и применение военной силы против мирного населения.

SUMMARY

The article discusses the policy of the Vatican and of Pope Benedict XV, who was the leader of the Catholic Church in the years of the Armenian Genocide. Based on archive documents, publications and scientific researches in the field of history of the Catholic Church and European policy of the 20th century, the author creates a detailed picture of events that took place between 1914-1922. It is highlighted that from the very beginning of military operations the Vatican and Pope Benedict in particular strongly condemned the massacre of the Armenians and the use of military forces against peaceful civilians.

⁴⁷ Ն. տ.: